

TON VAN KALMTHOUT

Een jonge en tere bloem

De Nederlandse anglistiek rond 1900 en de transfer van literatuur

Abstract – In the Netherlands, the study of English language and literature was not recognized as an independent academic subject until 1921. However, in the preceding decades the university already functioned as a transmission channel for English literature. This article aims to draw attention to this transmission channel, which is usually neglected by the historiography of education. It does so on the basis of a concise discussion of the creation and previous history of the first university departments for English language and literature, of some leading professors, their ideas about academic literary education and its implementation. Building on the ideas of a pioneer like Allard Pierson, the professors J. Becker- ing Vinckers, A.E.H. Swaen and their colleagues developed an educational practice which constituted a new medium for the distribution of English literature in the Netherlands.

1 Inleiding

Over de bruikbaarheid van het Engels heerst in het Nederland van omstreeks 1900 geen eenstemmigheid. *De Nederlandsche Spectator*-commentator P.A.M. Boele van Hensbroek prijst de taal in 1884 aan als universele wereldtaal, geschikter dan het Volapük; de filosoof G.J.P.J. Bolland daarentegen vindt het ‘een hybride, half-barbaarse taal’, die ontoereikend is om zuivere gedachten in uit te drukken (Noordegraaf 1995: 70–71 en 129–130). Dat er sinds de negentiende eeuw toch een gestaag aanzwellende stroom Engelstalige literatuur naar de Lage Landen is gevloeid, hoef ik niemand te vertellen, al is het waarschijnlijk ook nog niemand gelukt om daar een alomvattend overzicht van te krijgen.¹

De wetenschapshistoricus James A. Secord heeft er nog in 2004 op moeten wijzen dat het domein van het wetenschappelijk onderwijs te vaak is veronachtzaamd als een praktijk waarin het hoe en waarom van *knowledge in transit*, van de verspreiding, circulatie en ontwikkeling van kennis, uitstekend te bestuderen zijn (Secord 2004: 665–666). Hetzelfde kun je zeggen van literaire kennisontwikkeling. Nog niet zo lang geleden heeft de bundel *Crossing Cultures*, geredigeerd door Tom Toremans en Walter Verschuere, in beeld helpen brengen via welke kanalen en mediatoren Engelstalige literatuur is overgebracht naar Nederland en Vlaanderen. Daarbij werd aandacht besteed aan vertalingen en bibliothele edities, schoolboeken, literaire kritieken en tijdschriften, een culturele vereniging en een leesmuse- um, en natuurlijk ook aan de betrokken culturele bemiddelaars. Aan het *academische* circuit ging de bundel echter grotendeels voorbij. Deze omissie, die de door Secord gesignaleerde veronachtzaming bevestigt, vraagt om aanvulling, te meer daar Frans Wilhelms dissertatie *English in the Netherlands* en eerdere studies over de Nederlandse onderwijsgeschiedenis van de moderne vreemde talen de univer-

1 Aanzetten daartoe geven bv. wel: Riewald/Bakker 1982 en Van der Weel 2000 en 2006.

sitaire literatuuroverdracht stiefmoederlijk behandelen, of zelfs in het geheel niet.²

Zo'n ommissie is overigens niet volstrekt onbegrijpelijk, want de anglistiek vond in Nederland pas erkenning als zelfstandige academische discipline rond 1880, en toen zou het nog een jaar of veertig duren alvorens er een volwaardige universitaire opleiding voor kwam. Dit neemt echter niet weg dat de universiteit tussen ongeveer 1880 en het begin van de jaren 1920 al wel degelijk als transmissiekanaal voor Engelstalige literatuur functioneerde. Dat is wat ik hier aan de orde wil stellen. Ten overvloede: een uitgebreide beschrijving van het complete onderwijs in de anglistiek is dus niet de bedoeling. Om de discipline uit te lichten als literair transmissiekanaal, ga ik kort in op de voorgeschiedenis en instelling van de leerstoelen Engels, op een aantal universitaire docenten, op vigerende opvattingen over het academische onderwijs in de Engelse letterkunde en op de uitvoering daarvan.

2 Mijlpalen

Belangrijke momenten in de geschiedenis van de Nederlandse anglistiek waren de wet op het middelbaar onderwijs van 1863 en de wet op het hoger onderwijs van 1876. Die voorzagen in onderricht in de Engelse taal- en letterkunde op de vijfjarige HBS en op het gymnasium. Bij Koninklijk Besluit van 2 februari 1864 werd het examenprogramma voor het middelbaar onderwijs nader gespecificeerd voor de moderne talen, dus ook het Engels. De leerling moest er niet alleen kennis van de taal, zijn grammatica en stijl en zijn geschiedenis opdoen, maar ook van de hoofdwerken van de Engelse literatuur en de bijbehorende literatuurgeschiedenis (Wilhelm 1993: 79). De hoger-onderwijswet opende tevens de mogelijkheid van universitaire leerstoelen voor de moderne filologieën. Zo kon de universiteit van Groningen in 1881 haar drie jaar eerder aangetreden privaatsdocent voor zowel Duitse als Engelse taal- en letterkunde, Barend Sijmons, bevorderen tot hoogleraar in de vergelijkende Indo-Germaanse taalwetenschap in het algemeen en de Germaanse in het bijzonder, alsmede het Sanskriet en de Hoogduitse taal- en letterkunde (Schönfeld 1935: 230; De Wilde 2007: 18).

In 1884 volgde Anton Gerard van Hamels benoeming voor Franse taal- en letterkunde en de beginselen der Romaanse filologie in het algemeen (Trapman 2007), waarna eindelijk op 14 januari 1886 Jan Beckering Vinckers aantrad als hoogleraar Engelse taal- en letterkunde.³ Hieraan was overigens nog wel een stemming in de Tweede Kamer voorafgegaan, waar vooral de confessionelen betwijfelden of de begrote fl. 2000,- voor deze extra hoogleraar wel nodig waren, een stemming die met een kleine meerderheid gewonnen werd door de veelal liberale voorstanders (Sijmons 1914: 425-426; Engelberts 1996: 2, 7). In zijn intreerede wees Vinckers er op dat Groningen zich nu kon meten met heel wat Duitse universiteitssteden waar de Engelse en de Romaanse filologieën ook al niet meer als

2 Zie Baardman 1953, Dudok 1954, Storms 1983, Bunt 1987, Van Els/Knops 1992, Noordegraaf/Vonk 1993a, Loonen 1996, Wilhelm 2005. Een gunstige uitzondering is Supheert 1996, die a.d.h.v. universitaire jaarboeken en andere bronnen nagaat wat er aan Nederlandse universiteiten tussen 1880 en 1940 door wie is gedoceerd aan contemporaine literatuur, i.h.b. het werk van Yeats.

3 Over hem: Zuidema 1913. Voor Vinckers werd zowel de Shakespeare-vertaler L.A.J. Burgersdijk gepasseerd als de vnl. taalkundig georiënteerde Cornelis Stoffel, die nog niet gepromoveerd was en een zwakke gezondheid had (Koster 2007: 37 n. 3 en Pak-Meijer 2009: 4).

een tweeënheid gedoceerd werden (Beckering Vinckers 1886: 29-30).

De nieuwe hoogleraren gingen weliswaar onderwijs in de moderne talen verzorgen, maar konden er geen universitaire examens in afnemen, want de wet kende er nog geen doctoraat voor. Pas vanaf 1921 zou er voor anglisten de mogelijkheid bestaan om te promoveren in hun eigen vak, dat nu met Duitse en Scandinavische taal- en letterkunde deel ging uitmaken van de nieuwe studierichting Germaanse taal- en letterkunde (Groen 1988: 161, 174). Tot die tijd werd de opleiding voornamelijk bezocht door studenten die er ondersteuning zochten bij hun voorbereiding op een MO-examen, een staatsexamen voor een onderwijsbevoegdheid voor het middelbaar onderwijs. Sinds eind jaren 1870 was het MO-diploma gesplitst in een A- en een B-akte. Het A-examen concentreerde zich op de eigentijdse taal en het B-examen had vooral een historisch en letterkundig karakter (Dudok 1954: 191; Van Essen 1993: 92). Voortaan was voor de B-akte onder meer vereist:

Kennis van de geschiedenis der letterkunde, ook van haar verband met de geschiedenis van het volk.

Bekendheid met eenige der voornaamste letterkundige voortbrengselen, ook van den laatsten tijd.

Het maken van een opstel over een letterkundig onderwerp.⁴

Hierbij was dus ook de nieuwe universitaire opleiding Engels haar studenten behulpzaam.

3 Voorgeschiedenis

De Engelse taal- en letterkunde werd in 1886 trouwens niet voor het eerst gedoceerd aan een Nederlandse instelling voor hoger onderwijs. Al in 1825 hield lector Johannes Pieter Arend aan het Deventer athenaeum een intreedende 'over het aanbevelingswaardige van de beoefening der Engelsche taal- en letterkunde voor den geleerde', waarbij hij de daad bij het woord voegde.⁵ In de decennia daarna zou de vergelijkende letterkunde wortel schieten in Nederland,⁶ een vakgebied dat een vruchtbare voedingsbodem vond in een onderwijspraktijk die nog niet, of althans niet al te stringent, was verkaveld in afzonderlijke nationale filologieën. Zo was de in Londen geboren Mark Prager Lindo, die naam had gemaakt als vertaler van Engelse literatuur en als literator ook bekend was onder het pseudoniem de Oude Heer Smits, in de jaren 1853-1865 hoogleraar moderne talen en letteren aan de Koninklijke Academie voor de Zee- en Landmacht in Breda.⁷ Ongetwijfeld zal hij daar de nodige aandacht besteed hebben aan de Engelse letteren. En de (toen nog) Groningse hoogleraar Nederlandse taal- en letterkunde Willem Jonckbloet behandelde ongeveer tegelijkertijd diverse drama's van Shakespeare, een traditie vestigend die Jonckbloets opvolger H.E. Moltzer nog zou voortzetten tot 1869/70

⁴ Geciteerd naar Wilhelm 1993: 81.

⁵ Hierover ook: Wilhelm 1993: 74.

⁶ Zie mijn artikel 'Beam of a Many-coloured Spectrum'.

⁷ Over hem: Mulder 1882. Zie ook: Ten Brink 1902-1904: 198-226. I.h.b. over Lindo's rol in het vertaalbedrijf: Graat 2007. – Lindo werd in 1853 benoemd tot doctor h.c. aan de universiteit van Utrecht, nadat hij hier, bij wijze van uitzondering, in het openbaar en o.l.v. C.W. Opzoomer een editie van *Macbeth* had verdedigd als was het een traditioneel proefschrift (Mulder 1882: VI).

(Sijmons 1914: 419). Toen Sijmons in 1878 in Groningen als lector aantrad, zou hij die traditie weer opnemen, waarmee hij naar eigen zeggen tevens zorgde voor een belangrijke primeur: 'De colleges over "Faust" en "Macbeth" [...] verschaften voor het eerst aan onzen ouden ernstigen tempel der wetenschap het voorlijke schouwspel eener schare van jonge dames, die zich aan den dienst der Muzen wijdden' (Sijmons 1914: 422).

Van Hamel (1901: 252-253) wees niet Lindo of een van de Groningers aan als de Johannes de Doper van de vergelijkende letterkunde, maar Allard Pierson. Daar is ook wel wat voor te zeggen. Pierson was in 1877 aan de universiteit van Amsterdam benoemd tot hoogleraar in de esthetica, de kunstgeschiedenis en de moderne talen. Hij had zijn ambt aanvaard met een openbare les over 'De taak en methode der kunstwetenschap', waarin hij de vergelijkende methode aanwees als de enig juiste.⁸ In de praktijk bestond Piersons onderwijsprogramma hoofdzakelijk uit hoorcolleges die nu eens toegespitst waren op de kunst- en literatuurgeschiedenis van de Klassieke Oudheid en dan weer op Franse, Duitse, Engelse of ook wel Nederlandse literatuur, incidenteel aangevuld met een college over uiterlijke wel-sprekendheid. Ook Pierson behandelde, voor zover bekend, van de Engelse literatuur alleen theaterstukken van Shakespeare.⁹ Maar hij was zeker ook vertrouwd met de Arthur-epiek en de Engelse huiselijke roman, met het werk van Lord Macaulay en met de eigentijdse Engelse poëzie, met name die van Swinburne.¹⁰

4 Hoogleraren, lectoren en toehoorders

Toen Pierson in 1895 met emeritaat ging, werd zijn veelomvattende leeropdracht veelzeggend genoeg opgedeeld omdat deze te zwaar zou zijn voor één persoon (Boersema 1924: 176), waarbij de anglistiek voorlopig uit het zicht verdween in Amsterdam. Intussen gaf die opdeling wel blijk van een toenemende specialisatie in de studie van de moderne filologie. Zo kwamen er afzonderlijke hoogleraren voor de anglistiek, al maakten de meeste universiteiten daar weinig haast mee. Nadat Groningen het spits had afgebeten in 1886, duurde het nog tot 1913 alvorens de Universiteit van Amsterdam er een speciale leerstoel voor instelde, waarna Nijmegen volgde in 1923, Utrecht in 1924 en Leiden en de Vrije Universiteit pas in de jaren 1950.

Een specialiserende tendens is ook af te lezen aan de accenten die universitaire docenten Engels legden in hun onderwijs en onderzoek, waarbij de één meer of zelfs uitsluitend aandacht besteedde aan de taal en de ander de voorkeur gaf aan de literatuur. De Amsterdamse anglist Willem van der Gaaf had bijvoorbeeld alleen

8 Boersema 1924: 149; *Verslag van den staat der hooge-, middelbare en lagere scholen over 1877-1878*, 49. Tenzij anders aangegeven zijn deze en de verderop genoemde onderwijsverslagen op 25 juli 2011 en/of 14 februari 2012 geraadpleegd via <http://www.statengeneraaldigitaal.nl/>.

9 Zie voor een aanduiding van de inhoud van Piersons colleges het *Verslag van den staat der hooge-, middelbare en lagere scholen* over de jaren 1878/79 (p. 61), 1880/81 (70), 1881/82 (73), 1882/83 (74-75), 1887/88 (64-65), 1888/89 (66-67), 1890/91 (74-75), 1894/95 (52-53).

10 Boersema 1924: 108 vermeldt een lezing over de Arthur-roman in 1865. Over de huiselijke roman schreef Pierson in 'Thrown Together' in: *Het Vaderland*, 10 nov. 1873, ook opgenomen in: Pierson 1984: 34-39. Zie voor Piersons andere beschouwingen over eigentijdse literatuur: Macaulay 1860-1865, dl.II, Pierson 1876a, 1876b, 1878-1879.

interesse in grammatica en wilde niets van letterkunde weten (Swaen 1942: 81). Zo iemand was ook de Utrechtse privatdocent Etsko Kruisinga. Hoewel hij erkende dat een leraar in een moderne vreemde taal ook de bijbehorende literatuur moest kunnen doceren (Van Essen 1983: 170), concentreerde Kruisinga zichzelf op linguïstische kwesties, en wel onder het motto 'Any fool can talk about literature, many do.'¹¹ Hier moet overigens wel bij aangetekend worden dat een individuele docent in de praktijk van zijn onderwijs andere accenten kon leggen dan in zijn onderzoek. De Utrechtse privatdocent en hoogleraar Pieter Fijn van Draat genoot internationale bekendheid om zijn studies van het Engelse taalritme, terwijl hij eveneens grote belangstelling toonde voor de relatie van de Engelse literatuur met de Franse en Duitse, voor Shakespeare en de Engelse romantici (Hoops 1993: 87). Niet voor niets wijdde hij zijn oratie aan *The Poetry of Walter Scott*. Toch kwam hij er waarschijnlijk pas in de jaren 1928/29 en 1929/30 toe om een letterkundig college te geven, eerst over Oudengelse literatuur en het jaar daarop over die van Chaucers tijd.¹²

De tendens tot specialisatie blijkt tenslotte nog uit de lectoraten die aan de nieuwe leerstoelen verbonden werden: eervolle, maar slecht betaalde bijbanen die er tevens op gericht waren de maatschappelijke relevantie van de studie te vergroten. Terwijl de hoogleraar zich wijdde aan de zuiver wetenschappelijke beoefening van het vak, kon hij de praktische kant ervan toevertrouwen aan zo'n 'assistent'. Volgens Sijmons (1914: 429) bestond de taak van een lector enerzijds uit 'fonetische en spreek oefeningen', 'stijloefening' en 'correctie van schriftelijk werk, vertalingen en vrije opstellen', en anderzijds uit 'verklaring van hedendaagsche auteurs'. Lectoren namen dus de elementaire taalverwerving en de contemporaine literatuur voor hun rekening.

De eerste generatie gespecialiseerde anglisten had haar kennis van het moderne Engels vaak opgedaan als volontair, gouverneur of leraar tijdens een, volgens Beckering Vinckers (1886: 16), 'lang niet altijd aangenaam verblijf aan de overzij van 't Kanaal'. Hun onderwijsbevoegdheid in Nederland verwierven ze door al dan niet begeleide zelfstudie voor een MO-akte, terwijl ze didactische ervaring opdeden als leraar in het middelbaar en gymasiaal onderwijs, en soms als particulier begeleider van nieuwe MO-studenten.¹³ Aangezien er in Nederland nog niet gepromoveerd kon worden in de moderne vreemde talen, weken enkele anglisten daarvoor uit naar Duitse universiteiten zoals die van Bonn en Heidelberg.¹⁴ Sommigen promoveerden in een andere discipline en weer anderen viel in Groningen een eredoctoraat in de Nederlandse letteren te beurt wegens uitzonderlijke verdiensten voor hun jonge vak. Adriaan Swaen kreeg het bijvoorbeeld voor zijn bijdrage aan de anglistiek in het algemeen en Pieter Fijn van Draat op grond van zijn

11 Geciteerd naar Van Essen 1983: 111.

12 *Onderwijsverslag Hooger, Voorbereidend Hooger, Middelbaar, Handels- en Nijverheidsonderwijs* 1928-1929, 87, en 1929/30, 92.

13 Een representatief voorbeeld van deze vorming is die van de Utrechtse privatdocent en hoogleraar Pieter Fijn van Draat. Zie Hoops 1993: 83-84.

14 Zo promoveerde Etsko Kruisinga in 1904 in Bonn bij de in 1900 uit Groningen vertrokken K. Büllbring. Een Duits doctoraat werd erkend in Nederland, maar omdat na 1921 alleen een Nederlands doctoraat hem een salarisverhoging zou bezorgen, promoveerde Kruisinga in 1922 opnieuw op een uitgebreide versie van zijn Bonner dissertatie, nu bij Adriaan Swaen in Amsterdam (Van Essen 1983: 14).

boek *Rhythm in English Prose*.¹⁵ Zo werden ze allebei professorabel gemaakt.

De Nederlandse anglistiek was een kleine wereld, met weinig beoefenaren, die elkaar op een beperkt aantal plaatsen tegenkwamen, was het niet in examencommissies dan wel bij sollicitaties. Men liep elkaar soms ook danig voor de voeten. Zo werd Kruisinga in 1905 ten gunste van Swaen gepasseerd voor een Gronings lectoraat. Dat gebeurde hem opnieuw in 1912, toen Swaen er met de nieuwe Amsterdamse leerstoel vandoor ging. Later zou Swaen weliswaar optreden als Kruisinga's promotor, maar tevens behoorde hij tot de bestrijders van Kruisinga's pogingen om van zijn Haagse School voor Taal en Letteren een academische en dus concurrerende lerarenopleiding te maken.¹⁶ Het aantal (potentiële) studenten was al flink aan het toenemen, maar niet onbeperkt rond 1900.

Had Pierson in Amsterdam zijn colleges over Engelse literatuur aanvankelijk nog gegeven aan zes of zeven studenten,¹⁷ Swaen doceerde haar daar inmiddels voor groepen die, afhankelijk van de cursus, varieerden van twintig tot zeventig 'toehoorders'.¹⁸ Al kan het mede zijn ingegeven door de conventies van de disciplinevormende retoriek, van beiden zijn er getuigenissen dat ze populaire hoogleraren waren.¹⁹ Illustratief zijn na Piersons overlijden de herinneringen van diens oud-student W.W. van der Meulen (1896). Deze herinnert zich hoe de lokalen te klein waren als de professor zijn unieke en geestrijke colleges gaf over moderne Duitse, Engelse en Franse literatuur. En niet alleen als vakman werd hij gewaardeerd: 'Pierson was voor zijne leerlingen alles'. Hij was ook daarom zo geliefd, omdat hij zijn uiterste best deed om met zijn studenten goede persoonlijke contacten te onderhouden, om ze tot voorbeeld te zijn en ze te inspireren.

Geen wonder, dat ons weldra een onbegrensd vertrouwen in dien man bezielde. Weldra was hij onze raadsman, wien wij gerust ons hart durfden openen en die nooit in gebreke bleef. Zijn komst in de faculteitskamer werkte kalmeerend op den examinandus. Zoo werd de Hoogleraar de boezemvriend van zijn leerlingen.

Waar dit heeft plaats gehad, daar kan men zich begrijpen, dat ook zijn leerlingen in Allard Pierson in de eerste plaats hun vriend betreuren.

Swaens studenten en oud-studenten onthaalden hem later zelfs bij herhaling op feestelijke huldeblijken.²⁰

Overigens breidden verschillende academische anglisten hun gehoor ook nog uit buiten de universiteit. Als voorzitter van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap onderhield Fijn van Draat de jaarvergadering in 1918 bijvoorbeeld met een jaarrede over 'Het Oud-Engelsch volkskarakter weerspiegeld in de literatuur' en in 1922 over 'Byron als uitbeelding van zijn tijd' (Hoops 1993: 86). Evenzo trad Pierson naar buiten door als enthousiast en gevierd spreker door heel Neder-

15 Zie Van Kalmthout 2012: 40-41 en Hoops 1993: 86.

16 Over de relatie Kruisinga-Swaen: Van Essen 1983: 12, 195, 320-321 n. 180 en 326 n. 20. Mogelijk is er een verband tussen het conflict over de nieuwe lerarenopleiding en Kruisinga's afbrekende bespreking in 1930 van de 17^e druk van C. Stoffels *Handleiding*, die herzien was door diens leerling en vriend Swaen. Hierover: Van Essen 1983: 121.

17 Zie *Verslag van den staat der hooge-, middelbare en lagere scholen 1878-1879*, 61, en 1882-1883, 74-75.

18 Zie Van Kalmthout 2012: 51.

19 Zie Boersema 1924: 151, Dubois 1977: 44-45 en Van Kalmthout 2012: 51. Hoops 1993: 87 vermeldt een vergelijkbare warme relatie tussen Fijn van Draat en zijn (oud-)studenten.

20 Zie Van Kalmthout 2012: 51-52.

land te trekken. Bovendien gaf hij elke week les aan de mede door hem bestuurde Tooneelschool van het Nederlandsch Tooneelverbond. In het tijdschrift daarvan, *Het Tooneel*, publiceerde hij in de jaren 1880 beschouwingen over stukken van Shakespeare, artikelen die ongetwijfeld een afspiegeling vormen van zijn Amsterdamse colleges.²¹

Kijken we nu naar de hoogleraren Engelse taal- en letterkunde die in de jaren 1886-1921 in Nederland benoemd zijn en die dus het eerste universitaire onderwijs in het nieuwe vak hebben opgezet, dan zijn dat in Groningen Jan Beckering Vinckers (1886-1991), Karl Bülbring (1892-1900) en Johan Hendrik Kern (1900-1924), en in Amsterdam was het Adriaan Swaen (1912-1933). Van deze geleerden zijn mijns inziens Beckering Vinckers en Swaen de belangrijkste als het gaat om de overdracht van Engelse literatuur; Bülbring en Kern legden zich voornamelijk toe op de linguïstiek. Dat geldt eigenlijk ook wel voor Vinckers, die in Nederland niet voor niets bekend stond als de ‘vader van de vergelijkende taalstudie’ (Zuidema 1913). In 1879 had hij in Utrecht een eredoctoraat gekregen, nadat hij in de jaren 1870 de kwestie rond het *Oera Linda Boek* had helpen oplossen en het eerste deel had gepubliceerd van zijn hoofdwerk, een bewerking van William Dwight Whitney’s *Language and the Study of Language*.²² Dat hij echter ook veel belang hechtte aan de Engelse letterkunde, blijkt niet alleen uit de herdruk die hij in 1878 hielp bezorgen van Lindo’s schoolbloemlezing *Readings in English Prose and Poetry*, maar ook uit wat hij over haar zei bij zijn aantreden. Sijmons (1914: 426) zou later schrijven dat Vinckers ‘als bejaard man’ niet veel invloed had kunnen uitoefenen op de vorming van jonge anglisten. Hij aanvaardde zijn ambt pas als 65-jarige grijsaard, toen hij doodziek was²³ en nog maar vijf jaar te leven had. Maar zijn oratie geeft waarschijnlijk goed weer welke consensus er rond 1900 heerste ten aanzien van het universitaire onderwijs in de Engelse letterkunde.

5 Opvattingen over universitair onderwijs in de Engelse letterkunde

In het eerste deel van zijn rede presenteert Vinckers zichzelf als een *allround*-taalkundige, die vertrouwd is met zowel de oude als de nieuwe talen. Vervolgens benadrukt hij echter hoezeer hij ervan doordrongen is dat grammatica, hoe belangrijk ook, slechts een middel is als inleiding tot de letterkunde, en geen doel op zich. Op zichzelf is de spraakkunst slechts ‘een treurige hoop uitgeloopte as, beenen zonder merg, schelpen zonder oesters’, met andere woorden: ‘De taalkunde is de dienaar van de letterkunde. De letterkunde is de hoofdzaak’ (23). Om de hoogtepunten uit de Engelse literatuur te verklaren, van Byron bijvoorbeeld, kan men niet zonder degelijke kennis van de Klassieke Oudheid, aldus Vinckers. En om de studie van de literatuur ook ‘een milde bron van ’t reinst aesthetisch genot’ te laten zijn, zijn eveneens onontbeerlijk een grondige kennis van de Engelse taal, een logisch denkend verstand en een kritisch oordeel, alsmede schoonheidsgevoel en een gevoelig hart, ‘kortom, de geheele philologische wetenschap in de eigen-

21 Het gaat om ‘Coriolanus’ (1882), ‘Love’s Labour Lost’ (1883), ‘Titus Andronicus’ (1885) en ‘King Lear’ (1886), als ‘Bijdragen tot de kennis van Shakespeare’ herdrukt in Pierson 1902. Over deze opstellen en over Piersons buiten-universitaire onderricht ook: Boersema 1924: 152, 160.

22 Dit was een bewerking van Whitney 1867.

23 Vgl. Beckering Vinckers 1886: 3, 5, 29.

lijke beteekenis van 't woord' (24-25). Letterkundige studie vraagt bovendien om noeste arbeid. Literatuur van minder gehalte mag dan gemakkelijk te veroveren zijn, de werken van grote meesters als Chaucer, Shakespeare, Spenser en Milton vereisen onverdroten studie.

Dat is ook daarom nodig omdat het extra inspanning kost om zich naast de literatuur van het eigen (Nederlandse) volk ook die van de Engelsen eigen te maken. Vinckers redeneert hier vanuit de gangbare nationalistische gedachte dat de ziel van een volk zich bij uitstek manifesteert in haar literatuur. Over de Engelse schrijft hij: 'Een volk dat zich mag verheugen in 't bezit van werken geschreven door sommige der grootste genieën, die ooit ter wereld werden geboren, en dat die werken in eere houdt, daar trotsch op is, en dien trots op de rechte wijze aan den dag legt, door die werken hunner geniale landgenooten te lezen, te herlezen, te bepeinzen en den rijkdom van schoone, zielverheffende gedachten in *succum et sanguinem* op te nemen; zulk een volk kan nimmer geheel ontaarden, zulk een volk kan nimmer geheel nietig en beuzelachtig worden.' (27) Als iemand die al ongeveer een halve eeuw een liefhebber en onderwijzer is van de schoonheden van de Engelse taal en literatuur, acht hij deze zeer '[g]eschikt om de zielen der jeugd te streelen':

Alles zaamgenomen, ken ik geen letterkunde die den docent, die er zelf met hart en ziel in is en zich tevens met hart en ziel aan zijn taak wijdt, van den beginne af, zooveel vat geeft op de gemoederen van zijn discipels als de Engelsche; [...] [waarin] zich van de vroegste tijden af, de eigenaardigheden van 't Engelsche volk in de meest krachtige, sprekende trekken afspiegelen, en waarin men meer dan in de geestesproducten van eenig volk mij bekend, om met ALFRED DE MUSSET te spreken, *sent battre un coeur du peuple* (28-29).

Het was een voorstelling van zaken die Pierson ook al had gegeven toen hij dat zijns inziens competitieve en naar het verleden neigende en radicale volkskarakter aflas aan de Engelse roman, een roman die nochtans, meende hij, draaide om het familieleven en dienstbaar was aan een typisch Engelse godsdienstigheid. Volgens Pierson kwam de Engelse literatuur voort uit een hartstochtelijk en dichtertelijk volk en reikte Shakespeare als geen ander de sleutel aan tot de kennis daarvan (Boersema 1924: 360-362). Vinckers en zijn collega's zullen zich trouwens ook hebben kunnen vinden in de rede waarmee Pierson zijn letterkundige colleges opende op 6 oktober 1888 en waarin hij de zin van de door hem gedoeerde vakken uitlegde:

De twee vakken die mij zijn opgedragen: de oudere kunstgeschiedenis en de nieuwere letterkunde hebben dit met elkander gemeen dat zij ons in onmiddellijke aanraking brengen met den ontwikkelingsgang van den menschelijken geest. Alleen dit verklaart, dat zij opgenomen zijn onder de vakken van het hooger onderwijs. Kunst en letterkunde hebben zelfstandige waarde als edelst vermaak en meest uitgelezen sieraad van het leven. Zij hebben eene ondergeschikte waarde in de wetenschap. Hier doen zij dienst en op tweeërlei wijs. Kunst en letteren zijn of het veld der waarneming waarop wij de wetten ontdekken der aesthetiek, of, gelijk ik het reeds uitdrukte, zij leeren ons den ontwikkelingsgang kennen van den menschelijken geest. Immers de onderscheidene richtingen waarin de menschheid zich beweegt, de idealen die ze najaagt, de weerzin die haar vervult, haar geloof en haar ongeloof, hare levenskrachten en de oorzaken die tijdelijke ontbinding bewerken, men vindt het alles in de kunst en letterkunde der menschheid weder.²⁴

Veel van de ideeën die Pierson en Beckering Vinckers verwoordden over het universitaire onderwijs in de Engelse letterkunde zou Swaen ook nog onderschrijven, al is aan zijn oratie evenzeer te merken dat hij inmiddels werkzaam was in een tijdperk waarin het gedachtegoed van de Tachtigers ingang had gevonden.

In die rede zet Swaen helder uiteen hoe het universitaire literatuuronderwijs er volgens hem uit hoorde te zien. Door de lectuur van een poëticaal handboek, het door Tachtig geïnspireerde *Woordkunst* van M.A.P.C. Poelhekke bijvoorbeeld, zou de student moeten leren inzien dat hij via het literaire kunstwerk de sensaties van de dichter deelachtig zou kunnen worden en dat die dichter de werkelijkheid verbeeldde ‘getint door zijn eigen temperament’ (Swaen 1913: 27). Om de waarde van dat werk te bepalen, diende de student zich ook te richten naar de oogmerken van de dichter. Maar behalve deze inlevende opstelling eiste Swaen tevens een wetenschappelijke, oftewel historische benadering. Mede op basis van de literair-historische en biografische context zou de student uit het werk van de auteur de wetten moeten leren afleiden waaraan deze had gehoorzaamd. Hoewel Swaen ook wel zei te hopen dat hij zijn studenten liefde voor de Engelse literatuur zou bijbrengen, moesten ze zich maar liever onthouden van een esthetisch oordeel. En om voor hen de voorgestane, zowel positivistische als zich identificerende benadering mogelijk te maken, zou de te bestuderen literatuur in eerste instantie niet te modern mogen zijn, noch daterend uit de Middeleeuwen of de tijd van Shakespeare.²⁵

6 De praktijk van het universitaire onderwijs in de Engelse letterkunde

Ook in de praktijk van zijn onderwijs gaf Swaen de letterkunde het volle pond, meer dan zijn medehoogleraren Engels.²⁶ In de tweede helft van de jaren 1880 besteedde Beckering Vinckers in Groningen nog twee van de vijf of zes wekelijks voor zijn vak beschikbare uren aan historische letterkunde (met name Middelen-gelse teksten, Shakespeares *Macbeth* en *As you like it*). Daarnaast wijdde hij elke week een uur aan theorie en praktijk van de literaire voordracht, net als Pierson soms deed. Dan behandelde Vinckers de ‘Physiologie van spraakklanken’, het juiste gebruik van ademhaling, spraakorganen en gesticulatie, de uitspraak, het verschil tussen de gebonden en ongebonden rede, alsmede de ‘Oorsprong en aard van rythmen en voetmaten’. Een en ander werd toegepast bij de verklaring en voordracht van Ben Johnsons komedie *Every man in his humour*, mede in het licht ‘van ’t “humour” in ’t algemeen en van ’t Engelsch “humour” in ’t bijzonder’.²⁷ Tenslotte behandelde Beckering Vinckers, zoals gebruikelijk, min of meer literaire teksten bij de historische taalkunde, ook hier bijvoorbeeld de *Macbeth*. Veel invloed – Sijmons zei het al – kan Vinckers met zijn colleges echter niet gehad hebben, ook omdat er gemiddeld slechts twee studenten zaten.

De animo nam in Groningen pas toe vanaf 1892/93, onder Vinckers’ opvolger Karl Bülbring. Hoewel de aandacht van deze Duitser in de eerste plaats uitging naar de *Grammatik*, bleek uit zijn inaugurele rede *Wege und Ziele der Englischen*

²⁵ Zie over Swaens onderwijsopvatting ook Van Kalmthout 2012: 47-48.

²⁶ In het nu volgende wordt de onderwijspraktijk van Swaen en enkele mede-anglisten gereconstrueerd aan de hand van het *Verslag van den staat der hooge-, middelbare en lagere scholen over 1885/86 t/m 1922/23*.

²⁷ *Verslag van den staat der hooge-, middelbare en lagere scholen over 1887-1888*, p. 38-39.

Philologie dat hij ook de *Literaturkunde* tot zijn verantwoordelijkheid rekende. In de tweede helft van de jaren 1890 wist hij gemiddeld tien à twaalf studenten te trekken voor het vak Engelse letterkunde, waaraan hij twee van de zes wekelijkse college-uren spendeerde. In 1896/97 ging het bijvoorbeeld over het drama van vóór Shakespeare en over diens *Hamlet*, en het volgende jaar over leven en werken van Robert Burns. Ook bij de andere, historisch-taalkundige vakken besprak Bülbring weer literaire (Oud- en Middelenlengelse) teksten, waaronder de *Beowulf*. Aan voordrachtsonderwijs deed hij echter niet, en dat zou ook onder zijn opvolger J.H. Kern zo blijven. Bij deze hoogleraar daalde het gemiddelde aantal toehoorders bij de letterkundige colleges weer tot vier.

Toen Kern aantrad in 1900/01, gaf hij met zijn oratie 'Beoefening van de Nieuw-Engelsche tongvallen'²⁸ meteen aan dat zijn belangstelling hoofdzakelijk uitging naar de taalkunde. Alleen de eerste jaren van zijn professoraat gaf hij nog enkele letterkundige collegereeksen van twee uur per week, met name over leven en werken van Chaucer, het toneelspel vóór Shakespeare en over diens *Cymbeline*, maar rond 1910 hield hij daar mee op.²⁹ Voortaan gebruikte hij de literatuur nog slechts als oefenstof voor zijn historisch-taalkundige lessen, waar overigens wel een keur aan Angelsaksische en Middelenlengelse teksten de revue passeerde, waaronder de *Beowulf*, *Sir Gawain and the Green Knight*, Marlowes *Doctor Faustus* en op nieuw Chaucers *Canterbury Tales*.³⁰

De modernere letterkunde liet Kern geheel over aan een assistent. Van 1906 tot 1913 was Swaen dat nog, die in Groningen elke week twee uur Nieuwengelse letterkunde doceerde, van het oudere drama tot de negentiende-eeuwse poëzie en de romankunst van Walter Scott. Swaen zou veel meer plaats voor de literatuur gaan inruimen nadat hij zelf tot hoogleraar benoemd was in Amsterdam. Met acht wekelijkse lesuren nam hij hier de hele literatuurgeschiedenis door, uitgesmeerd over verschillende studie jaren, terwijl hij tevens afzonderlijke colleges wijdde aan individuele auteurs, de Arthur-stof, het genre van de roman of prosodie en stijl. En intussen bleef ook hij literaire werken inzetten bij zijn taalkundige colleges, van Oud- en Middelenlengelse teksten tot recente poëzie. Zoals we al zagen, deed hij dat in Amsterdam inmiddels voor een gehoor van respectabele omvang.

7 Een academische route voor de transfer van literatuur

In enkele grove streken heb ik laten zien hoe de anglistiek zich als nieuwe universitaire discipline ontwikkelde tussen circa 1885 en begin jaren 1920. Het academische onderwijs in de Engelse letterkunde heeft zich in dat proces losgemaakt van de vergelijkende literatuurstudie, waar generalisten als Mark Prager Lindo en Alard Pierson nog vertegenwoordigers van waren, en heeft zich zodoende verzelfstandigd en gespecialiseerd. Terecht heeft Gert-Jan Johannes (2011) er echter op gewezen dat disciplinevorming meer behelst dan louter specialisatie; het kan tegelijkertijd vakverbreding inhouden, die noodzakelijk kan zijn om een groter maat-

²⁸ Gepubliceerd als Kern 1901.

²⁹ Zie ook Groen 1988: 142-143.

³⁰ Hierbij maakte hij enkele malen gebruik van Sweet 1876 en Farrar Emerson 1905, of latere drukken van deze bloemlezingen.

schappelijk draagvlak te creëren. De anglistiek werd daarbij geholpen door nieuwe onderwijswetgeving en door de hierdoor gestimuleerde behoefte aan leraren Engels voor het voortgezet onderwijs, ontwikkelingen die tevens zorgden voor een groeiend aantal studenten.

Hier zijn nog – en daar heb ik nu nauwelijks aandacht aan kunnen besteden – diverse andere disciplinevormende strategieën en processen mee in verband te brengen: naast de verwerving van kennis en vaardigheden, aanhakend bij bestaande vakgebieden, en het verwerven van maatschappelijke legitimatie zetten de nieuwe anglisten ook sociaal kapitaal in en adopteerden zij academische rituelen om hun beroepsgroep te profileren. En *last but not least* creëerden zij *Nachwuchs*. Voortbouwend op de ideeën van iemand als Pierson over Engelstalige literatuur en literatuurwetenschap ontwikkelden J. Beckering Vinckers, A.E.H. Swaen en hun collega's een gedachtegoed en een onderwijspraktijk die in Nederland een nieuwe, geleerde transfermogelijkheid voor die literatuur vormde.

Petra Broomans heeft het proces van succesvolle culturele transfer voorgesteld als een uit vijf fasen samengestelde cyclus, die ik in mijn eigen woorden samenvat als:

- 1 een origineel werk of een oeuvre wordt onder de aandacht gebracht
- 2 in vertaling of op een andere manier wordt geprobeerd dat werk opnieuw te publiceren
- 3 het bestaat in zijn nieuwe vorm
- 4 het kan in die nieuwe vorm gekocht en gelezen worden
- 5 het werk of het oeuvre wordt opnieuw besproken.³¹

Het zal duidelijk zijn dat de letterkundige anglistiek vooral actief was in fase 1 en liefst ook fase 5, maar dat zij met bloemlezingen en tekstedities, bestemd voor de studie, eveneens een bijdrage kon leveren aan de tussenliggende fasen. Op deze academische route voor de transfer en circulatie van literatuur heb ik hier willen wijzen, al kon ik ook niet alle facetten van de anglistisch-letterkundige disciplinevorming even uitvoerig aan de orde stellen. Zo zou het interessant zijn om te bezien welke impact het universitaire onderwijs in de Engelse letterkunde heeft gehad op het literaire vertaalbedrijf en in hoeverre dit kon fungeren als een complement voor het academische onderricht, zoals het dat ook werd voor het voortgezet onderwijs.³² Dergelijke mogelijkheden voor vervolgonderzoek zijn er zeker, niet alleen op basis van egodocumenten en gepubliceerde beschouwingen van docenten, maar van sommige van hen zijn er ook nog compleet uitgeschreven of in steekwoorden vervatte collegedictaten voorhanden, terwijl sinds kort ook essentiële informatie beschikbaar is in gedigitaliseerde persorganen en ambtelijke stukken. Als een van de eersten vraagt dan Henri Logeman, *founding father* van de Vlaamse anglistiek, om aandacht.³³ Met dergelijk onderzoek kan de opkomst van een nationale filologie als de Engelse in de Lage Landen completer onderzocht worden dan voorheen, onderzocht als 'een jonge en teere bloem', zoals Swaen (1913: 3) haar noemde bij zijn aantreden als hoogleraar.

31 Broomans 2010: 11–112. Zie ook Broomans/Ronne 2010: 7.

32 Vgl. Van Kalmthout 2009.

33 Met dank aan Hans Vandevoorde, die mij opmerkzaam maakte op Logemans nalatenschap in de universiteitsbibliotheek van Gent. Zie over hem o.m. Blancaert 1936.

Bibliografie

- Arend 1825 – Johannes Pieter Arend, *Voorlezing over het aanbevelingswaardige van de beoefening der Engelsche taal- en letterkunde voor den geleerde, gehouden bij de aanvaarding van het lectoraat in de Hoogduitsche en Engelsche talen en in de beginselen der wiskunde aan de doorluchtige schole der stad Deventer*. Deventer: J. de Lange, 1825.
- Baardman 1953 – G.G. Baardman, 'Geschiedenis van het onderwijs in vreemde talen tot het einde van de XIXe eeuw'. In: *Levende Talen* 172 (1953), p. 525-549.
- Beckering Vinckers 1886 – J. Beckering Vinckers, *Over de behoefte aan en 't nut van meer wetenschappelijke opleiding voor de beoefenaars der Engelsche taal- en letterkunde hier te lande. Redevoering bij de aanvaarding van het hoogleeraarsambt aan de Rijksuniversiteit te Groningen, op den 14den Januarij 1886, uitgesproken door –*. Haarlem: Bohn, 1886.
- Blancquaert 1936 – E. Blancquaert, 'Henri Logeman (Haarlem 26 Februari 1862-Sleidinge, België 27 Januari 1936)'. In: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, 1935-1936*. Leiden: Brill, 1936, p. 133-138.
- Boele van Hensbroek 1884 – P.A.M. Boele van Hensbroek, als Pepifax, 'Volapük'. In: *De Nederlandsche Spectator*, 22 nov. 1884, p. 377-379.
- Boersema 1924 – K.H. Boersema, *Allard Pierson. Eene cultuur-historische studie*. 's-Gravenhage: Nijhoff, 1924.
- Ten Brink 1902-1904 – Jan ten Brink, *Geschiedenis der Noord-Nederlandsche letteren in de XIXe eeuw in biographieën en bibliographieën, 1830-1900*, grootendeels herzien door den Auteur, verder bezorgd en bijgewerkt door Taco H. de Beer, 3 dln. Rotterdam: D. Bolle, [1902-1904].
- Broomans 2010 – Petra Broomans, 'Reception and Ideology. "Wild Volcanism" and Other Varieties on Strindberg'. In: Ton Naaijken (ed./éd.), *Event or Incident. On the Role of Translation in the Dynamics of Cultural Exchange / Événement ou incident. Du rôle des traductions dans les processus d'échanges culturels*. Bern etc.: Lang, [2010], p. 107-120.
- Broomans/Ronne 2010 – Petra Broomans en Marta Ronne, 'In the Vanguard of Cultural Transfer'. In: Petra Broomans en Marta Ronne (eds.), *In the Vanguard of Cultural Transfer. Cultural Transmitters and Authors in Peripheral Literary Fields*. Groningen: Barkhuis, 2010, p. 1-12.
- Bülbring 1893 – Karl D. Bülbring, *Wege und Ziele der Englischen Philologie. Rede gehalten bei seinem Amtsantritt als Professor an der Reichsuniversität zu Groningen, am 13. Mai 1893*. Groningen: Wolters, 1893.
- Bunt 1987 – Gerrit Bunt, 'Preface'. In: G.H.V. Bunt et al. (eds.), *One Hundred Years of English Studies in Dutch Universities. Seventeen Papers Read at the Centenary Conference Groningen, 15-16 January 1986*. Amsterdam: Rodopi, 1987, p. i-vii.
- Dubois 1977 – Pierre H. Dubois, *Over Allard Pierson*. 's-Gravenhage: BZZTôH, [1977].
- Dudok 1954 – G.A. Dudok, 'Beoefening van het Engels in Nederland. Historisch overzicht'. In: *Levende Talen* 174 (1954), p. 178-194.
- Van Els/Knops 1988 – Theo J.M. van Els and Mathieu F. Knops, 'The History of the Teaching of Foreign Languages in the Low Countries'. In: J. Noordegraaf, Kees Versteegh en Konrad Koerner (eds.), *The History of Linguistics in the Low Countries*. Amsterdam-Philadelphia: Benjamins, 1992, p. 355-382 (eerder in: *Historia Linguistica* XV, 1/2 (1988), p. 289-316).
- Engelberts 1996 – Matthijs Engelberts, 'De liberale burger, de leerstoel en de moderne letteren: 1885'. In: *Meesterwerk* 5 (1996), p. 2-8.
- Van Essen 1983 – A.J. van Essen, *E. Kruisinga. A Chapter in the History of Linguistics in the Netherlands*. Leiden: Nijhoff, 1983.
- Van Essen 1993 – Arthur J. van Essen, 'The Study of Modern Foreign Languages at Groningen, 1876-1914'. In: Noordegraaf/Vonk 1993a, p. 89-104.
- Farrar Emerson 1905 – Oliver Farrar Emerson, *A Middle English Reader*, edited with grammatical introduction, notes, and glossary by –. New York etc.: MacMillan, 1905.
- Fijn van Draat 1910 – P. Fijn van Draat, *Rhythm in English Prose*. Heidelberg: Winter, 1910.
- Fijn van Draat 1924 – P. Fijn van Draat, *The Poetry of Walter Scott*. Utrecht: Van Druten, 1924.
- Graat 2007 – Bianca Graat, 'De corrigerende tic van een Engelse Nederlander. Over Mark Prager Lindo'. In: *Filter* 14 (2007) 3, p. 76-87.
- Groen 1988 – M. Groen, *Het wetenschappelijk onderwijs in Nederland van 1815 tot 1980. Een onderwijskundig overzicht*, dl. II: Wis- en Natuurkunde. Letteren. Technische Wetenschappen. Landbouwwetenschappen. [z.p.: z.n.] 1988.
- Van Hamel 1901 – A.G. van Hamel, 'Wetenschappelijke beoefening der moderne letterkunde, I: Pro-

- fessor Allard Pierson'. In: *De Gids* 1901, dl. I, p. 223-253.
- Hoops 1993 – Johannes Hoops, 'Pieter Fijn van Draat. Deventer, 23 September 1860-Zeist, 11 June 1945'. In: *Stuurman* 1993, p. 83-88 (eerder als: 'P. Fijn van Draat'. In: *Engelse Studien* 70 (1936), 381-388).
- Johannes 2011 – Gert-Jan Johannes, "Nationale filologieën" en het historisch onderzoek naar disciplinevorming in de geesteswetenschappen. Een verkenning'. In: *Studium* 4 (2011) 1, p. 31-46.
- Van Kalmthout 2009 – Ton van Kalmthout, 'Translation as a Complementary Factor in Cultural Repertoire Formation'. In: *Arcadia* 44 (2009) 2, p. 335-351.
- Van Kalmthout 2012 – Ton van Kalmthout, 'Nuchtere zin en een sprankje poëzie, aangewakkerd tot een weldadige gloed. A.E.H. Swaen en de Engelse letteren'. In: Anne van Buul (red.), *Lopende vuurtjes. Engelse kunst en literatuur in Nederland en België rond 1900*. Hilversum: Verloren, 2012, p. 37-54.
- Van Kalmthout (being prepared) – Ton van Kalmthout, 'Beam of a Many-Coloured Spectrum. Comparative Literature in the Second Half of the Nineteenth Century' (being prepared).
- Kern 1901 – J.H. Kern, *De beoefening van de Nieuwengelsche tongvallen. Redevoering, bij de aanvaarding van het hoogleeraarsambt aan de Rijks-Universiteit te Groningen, op den 28sten Februari 1901, uitgesproken*. Groningen: Wolters, 1901.
- Koster 2007 – Cees Koster, 'Netwerken op z'n negentiende-eeuws. A.C. Loffelt en L.A.J. Burgersdijk als pleitbezorgers van hun Shakespeare'. In: *Filter* 14 (2007) 3, p. 23-38.
- Lindo 1878 – M.P. Lindo, *Readings in English prose and poetry selected from the best writers, with explanatory notes*. 4th edition revised and corrected by J. Beckering Vinckers and H. Ilpsema Vinckers. Zwolle: Tjeenk Willink, 1878 (1st ed. 1855).
- Loonen 1996 – P.L.M. Loonen, 'Onderwijs Engels in Nederland en Duitsland. Een historische vergelijking 1650-1900'. In: *Meesterwerk* 5 (jan. 1996), p. 22-30.
- Macaulay 1860-1865 – Lord Macaulay, *Historische en letterkundige schetsen*, in het Hollandsch overgebracht [en in dl. II ingeleid] door A. Pierson. 2 dln. Haarlem: Kruseman, 1860-1865.
- Van der Meulen 1896 – W.W. van der Meulen, 'Allard Pierson als docent'. In: *De Nederlandsche Spectator*, 13 juni 1896, p. 190.
- Mulder 1882 – Lodewijk Mulder, 'Levensschets'. In: Mark Prager Lindo, *Volledige werken van den ouden heer Smits*, ed. Lodewijk Mulder, dl. I, 2^e dr. Schiedam: Roelants, 1882, p. I-XXIII.
- Noordegraaf 1995 – Jan Noordegraaf, *Oorsprong en ideaal. Opstellen over taalzoekers*. Münster: Nodus Publikationen, [1995].
- Noordegraaf/Vonk 1993a – Jan Noordegraaf en Frank Vonk (eds.), *Five hundred years of foreign language teaching in the Netherlands 1450-1950*. Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU, 1993.
- Noordegraaf/Vonk 1993b – [Jan Noordegraaf en Frank Vonk], 'How to Teach a Foreign Language? A Few Remarks on an Unending Quest'. In: Noordegraaf en Vonk 1993a, p. xi-xxv.
- Pak-Meijer 2009 – Hanna Pak-Meijer, 'Cornelis Stoffel, een pionier in de academische beoefening van de Engelse taal- en letterkunde in Nederland'. In: *E-Meesterwerk*, 21 sept. 2009, www.peeterheyngenoetschap.nl/e-meesterwerk.html.
- Pierson 1876a – A. Pierson, 'Engelsche dichtkunst van den dag'. In: *De Gids* 1876, dl. I, p. 161-198, 346-370 en 539-557.
- Pierson 1876b – A. Pierson, bespreking van: George Otto Trevelyan, *The Life and Letters of Lord Macaulay*. 4 vols. Leipzig: Tauchnitz, 1876. In: *De Gids* 1876, dl. II, p. 314-354.
- Pierson 1878-1879 – A. Pierson, 'Algernon Charles Swinburne'. In: *De Gids* 1878, dl. IV, p. 79-114, 1879, dl. II, p. 193-236, en 1879, dl. III, p. 101-137.
- Pierson 1902 – A. Pierson, *Uit de verspreide geschriften van –, verschenen in 1882-1890*, [eerste reeks, dl. I]. 's-Gravenhage: Nijhoff, 1902.
- Pierson 1984 – Allard Pierson, *Feuilletons*, samengesteld en toegelicht door Nop Maas. Nijmegen: Vriendenlust, 1984.
- Poelhekke 1909 – M.A.P.C. Poelhekke, *Woordkunst. Leerboek tot het bijbrengen van inzicht in letterkundige verschijnselen*. Groningen: Wolters, 1909.
- Riewald/Bakker 1982 – J.G. Riewald and J. Bakker, *The Critical Reception of American Literature in the Netherlands 1824-1900. A Documentary Conspectus from Contemporary Periodicals*. Amsterdam: Rodopi, 1982.
- Schönfeld 1935 – M. Schönfeld, 'Levensbericht van B. Sijmons (18 November 1853-28 Maart 1935)'. In: *Jaarboek der Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam 1934-35*. Amsterdam: Noord-Hollandsche Uitgeversmaatschappij, 1935, p. 229-235.
- Secord 2004 – James A. Secord, 'Knowledge in Transit'. In: *Isis* 95 (2004) 4, p. 654-672.
- Sijmons 1914 – B. Sijmons, 'Het onderwijs in de moderne talen'. In: *Academia Groningana*

- (MDCXIV-MCMXIV). Groningen: Noordhoff, 1914, p. 416-437.
- Storms 1993 – Godfrid Storms, 'A Short Survey of Anglistics in the Netherlands'. In: Thomas Finkenstaedt and Gertrud Scholtes (eds.), *Towards a History of English Studies in Europe. Proceedings of the Wildsteig-Symposium, April 30-May 3, 1982*. [Augsburg:] Universität Augsburg, 1983, p. 93-107 (Ook in: Stuurman 1993, p. 19-29).
- Stuurman 1993 – Frits Stuurman with assistance of Hansa Krijgsman, *Dutch Masters and Their Era. English Language Studies by the Dutch, from the Last Century into the Present. A Retrospective Collection of Biographical Texts*, compiled, with translations into English, and with an introduction and additions by –. Preface by Sir Randolph Quirk. [Amsterdam:] Amsterdam University Press, [1993].
- Supheert 1996 – Rosalinde Supheert, 'Dutch Anglistics from 1880 to 1940'. In: *Meesterwerk* 5 (1996), p. 9-21.
- Swaen 1913 – A.E.H. Swaen, *De wetenschappelijke beoefening van het Engelsch hier te lande. Rede bij de aanvaarding van het hoogleeraarsambt aan de universiteit van Amsterdam den 2en Juni 1913 uitgesproken*. Groningen: Wolters, 1913.
- Swaen 1942 – A.E.H. Swaen, 'Willem van der Gaaf. Oostwold, 12 Augustus 1867 - Amsterdam, 8 October 1937'. In: *Handelingen en levensberichten van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, 1941-1942*. Leiden: Brill, 1942, p. 80-83.
- Sweet 1876 – Henry Sweet, *An Anglo-Saxon Reader in Prose and Verse, with Grammatical Introduction, Notes and Glossary*. London: MacMillan, 1876.
- Toremans/Verschueren 2009 – Tom Toremans and Walter Verschueren (eds.), *Crossing Cultures. Nineteenth-Century Anglophone Literature in the Low Countries*. [Leuven:] Leuven University Press, 2009.
- Trapman 2007 – Hans Trapman, 'Anton Gerard van Hamel (1842-1907). Van Waals predikant en voorstander van een 'atheïstisch christendom' tot de eerste hoogleraar Frans in Nederland'. In: *De Negentiende Eeuw* 31 (2007) 4, p. 256-272.
- Van der Weel 2000 – Adriaan van der Weel, 'The Rise of the English Book in the Netherlands, 1840-1900'. In: *Querendo* 30 (2000) 4 (Autumn), p. 277-287.
- Van der Weel 2006 – Adriaan van der Weel, 'Nineteenth-century Literary Translations from English in a Book Historical Context'. In: Martine de Clercq, Tom Toremans and Walter Verschueren (eds.), *Textual Mobility and Cultural Transmission / Tekstmobiliteit en culturele overdracht*. [Leuven:] Leuven University Press, 2006.
- Whitney 1867 – William Dwight Whitney, *Language and the Study of Language*. 3 vols. New York: Scribner, 1867.
- Whitney 1877-1881 – William Dwight Whitney, *Taal en taalstudie. Voorlezingen over de gronden der wetenschappelijke taalbeoefening*, volgens de derde uitgave voor Nederlanders bewerkt door J. Beckerling Vinckers. Haarlem: Bohn 1877-1881 (2^e herz. dr. 1884).
- Wilhelm 1993 – Frans Wilhelm, 'Training Foreign Language Teachers in the Netherlands (1795-1970). An Historical Outline'. In: Noordegraaf/Vonk 1993a, p. 67-87.
- Wilhelm 2005 – F.A. Wilhelm, *English in the Netherlands. A History of Foreign Language Teaching 1800-1920, with a Bibliography of Textbooks. Een wetenschappelijke proeve op het gebied van de letteren*. [Utrecht: Gopher,] 2005.
- De Wilde 2007 – Inge de Wilde, 'Werk maakt het bestaan draaglijk'. *Barend Sijmons (1853-1935)*. Groningen: Barkhuis, 2007.
- Zuidema 1913 – [E.] Zuidema, 'Vinckers (Jan Beckerling)'. In: P.C. Molhuysen en P.J. Blok (red.), *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek*, dl. III, Leiden: Sijthoff, 1913, p. 1310-1311.

Adres van de auteur

Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis KNAW
 Postbus 90754
 NL-2509 LT Den Haag
 +31-70-3315884
 ton.van.kalmthout@huygens.knaw.nl